

AKSIOLOGIK KATEGORIYALAR KLASSIFIKATSIYASI

Toshkent to'qimachilik va yengil sanoat instituti,
"Ijtimoiy fanlar va jismoniy madaniyat" kafedrası dotsenti

Joniyev Faxriddin Qo'ldoshevich

Annotatsiya: *Aksiologiya insoniyat tafakkurining eng muhim sohalaridan biri bo'lib, u qadriyatlarni, ularning tabiati, shakllanishi, o'zaro munosabatlari va jamiyat hayotidagi ahamiyatini o'rganadi. Bu fan qadriyat tushunchasi, uning falsafiy asosi va ijtimoiy ahamiyatiga doir ilmiy izlanishlarning uzviy rivojlanishidir. Aksiologik kategoriyalarning shakllanishi va ularni tasniflash zamonaviy jamiyat taraqqiyoti, ijtimoiy ong evolyutsiyasi hamda ilmiy tafakkur rivoji uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Bu kategoriyalar inson hayotining barcha jabhalariga ta'sir etuvchi umumiy va fundamental tushunchalar sifatida maydonga chiqadi.*

Kalit so'zlar: aksiologiya, qadriyatlar, kategoriya, klassifikatsiya, jamiyat, ijtimoiy ong, fundamental qadriyatlar, inson hayoti, etik mezonlar, rivojlanish.

Aksiologik kategoriyalar qadriyatlarni anglash, ularni tahlil qilish hamda qadriyatlar tizimini ilmiy asosda o'rganishda muhim metodologik vosita bo'lib xizmat qiladi. Ularning har biri qadriyatlarning muayyan belgisini ifodalab, aks ettiradi va shu asnoda ijtimoiy ong rivoji, individuallik, shaxs va jamiyat o'rtasidagi munosabatlarni aniqlashga ko'maklashadi. Qadriyatlar umumiylikidan kelib chiqqan holda, aksiologik kategoriyalar o'zaro mantiqiy bog'lanishlar, uzviylik va muvofiqlik doirasida shakllanadi. Ular nafaqat inson tafakkuriga, balki madaniyat, din, axloq va tarixiy taraqqiyotga ham bevosita ta'sir ko'rsatadi. Aksiologik kategoriyalar klassifikatsiyasi nazariyasi qadriyatlar tizimini yaxlit ilmiy asosda tasniflash zaruriyatidan kelib chiqdi.

Ushbu tasnif inson va jamiyat hayotini tashkil etuvchi egallangan qadriyatlar ifodasining ilmiy asoslarini ishlab chiqadi hamda ularning mohiyatini teran va har tomonlama tahlil etishga yo'naltiradi. Har bir aksiologik kategoriya keng ma'noli va teran falsafiy tushuncha bo'lib, u o'ziga xos xususiyat va mohiyatga ega. Aksiologik kategoriyalarning strukturasi va turlari qadriyatlarning tabiatiga, ularning inson hayotidagi, jamiyat taraqqiyotidagi o'rniga bog'liq ravishda shakllanadi. Aksiologik kategoriyalar doirasini o'rganishda ularning ierarxik tuzilishi, tizimlilik va ijtimoiy ahamiyati alohida ahamiyat kasb etadi. Ushbu kategoriyalar fundamental, asosiy va hosila turlarga bo'linadi. Fundamental kategoriya eng yuqori va universal qadriyatlarni aks ettiradi. Bunday kategoriya misolida inson hayoti, erkinlik, adolat, baxt, ezgulik, haqiqat, go'zallik tushunchalari namoyon bo'ladi. Asosiy kategoriya esa fundamental qadriyatlarni jamiyat va individ hayotiga ko'proq yaqinlashtirib, ularni amaliy faoliyat darajasiga olib chiqadi. Hosila kategoriyalar esa asosiy qadriyatlarning o'zaro ta'siridan kelib chiqadi va ularni kundalik hayotda, ijtimoiy va madaniy muhitda targ'ib etishda namoyon bo'ladi [1].

Aksiologik kategoriyalarning yana bir xususiyati bu ularning dinamik va o'zgaruvchan tuzilishi hisoblanadi. Qadriyatlar jamiyat rivojiga, tarixiy sharoitga, turli zamonaviy g'oyalar hamda siyosiy, iqtisodiy, ma'naviy omillar ta'sirida o'zgarib turadi. Natijada, aksiologik kategoriyalarning klassifikatsiyasi ham doimiy harakatda, rivojlanishda bo'ladi. Ilm-fan, texnologiya, madaniyat va ijtimoiy ong taraqqiyoti yangi qadriyatlarning, shuningdek, mavjud kategoriyalarning yangilangan va mukammal shakllarini yuzaga keltiradi. Bu esa, aksiologik kategoriyalarning doimiy evolyutsiyasini ta'minlaydi. Aksiologik kategoriyalarni klassifikatsiya qilishda ko'plab falsafiy, psixologik va sotsiologik yondashuvlar mavjud. Falsafiy yondashuvda kategoriyalar asosan abadiy va universal qadriyatlar markazi atrofida tuziladi. Bu yondashuvga ko'ra, insoniyat bunday qadriyatlarni barcha ijtimoiy institutlar, madaniy muhit va jamiyat tuzilmasida tan oladi. Psixologik

yondashuvda esa, aksincha, qadriyatlar shaxsiy xususiyatlar, shaxsiy rivojlanish va individuallik asosida shakllanadi. Sotsiologik yoʻnalishda esa aksiologik kategoriyalar jamiyatning tarixiy taraqqiyoti, iqtisodiy va siyosiy munosabatlar, ijtimoiy guruhlarining qadriyat tizimi bilan chambarchas bogʻliq boʻladi. Jamiyat taraqqiyoti, mehnat munosabatlari, madaniy va maʼnaviy hayotda yuzaga kelayotgan oʻzgarishlar aks ettiriladigan qadriyatlar tizimini yangilanishiga sabab boʻladi. Bu jarayonda aksiologik kategoriyalar har bir davr uchun muhim boʻlgan qadriyatlarni oʻrganish hamda ularning ijtimoiy-madaniy hayotdagi oʻrnini aniqlash imkonini beradi. Shu bois, aksiologik kategoriyalar klassifikatsiyasi oʻzida ham anʼanaviy, ham zamonaviy yoʻnalishlarni mujassamlashtiradi [2].

Anʼanaviy yoʻnalishda qadriyatlar odatda abadiy, oʻzgarmas deb qaraladi. Bunday qadriyatlarga hayot, tinchlik, ezgulik, sadoqat, mehr-oqibat kabilar kiradi. Zamonaviy yondashuv esa bu qadriyatlarning ijtimoiy muhit, inson tafakkuri va zamon bilan oʻzgarib va rivojlanib borishini taʼkidlaydi. Masalan, zamonaviy jamiyatda texnologiya, innovatsiya, maʼlumot, axborot kabi qadriyatlar ham aksiologik kategoriyalar qatoridan oʻrin olmoqda. Bu esa har bir davr uchun muhim va dolzarb boʻlgan yangi qadriyatlarni kiritish, ularni tasniflash tizimini takomillashtirishga zamin yaratadi. Aksiologik kategoriyalar ijtimoiy qadriyatlarning amaliyotga tadbiiq etilishida muhim rol oʻynaydi. Ular insonlarning hayotiy faoliyati, ongini shakllantirish, axloqiy va estetik mezonlarni rivojlantirishda asos boʻlib xizmat qiladi. Bu kategoriyalar hayotiy jarayonlarni idrok etishda uning maʼno-mazmunini ochib beradi, jamiyat va individdagi qadriyatlar mohiyatini teranroq tushunishga yoʻl ochadi. Jamiyat hamda individ raʼyi, xohish-irodasi va qadriyatlar tizimi oʻzaro uygʻunlashgan holda taraqqiy etadi. Mazkur jarayonda aksiologik kategoriyalar oʻzaro bogʻliqlikda namoyon boʻladi, ulardan biri oʻzgarishi yoki rivojlanishi boshqasini ham yangilashga sabab boʻladi. Qadriyatlar nafaqat mavjud ijtimoiy va maʼnaviy hayot asosini tashkil etadi, balki yangi ijtimoiy-siyosiy gʻoyalar

shakllanishi, ilm-fanda yangi yondashuvlarning vujudga kelishida ham muhim omil hisoblanadi. Shu bois, aksiologik kategoriyalarning tasnifi, ularni ilmiy asosda tahlil qilish zamonaviy falsafaning dolzarb muammolaridan biri sifatida yetuk mutaxassis, olim va faylasuflarning diqqat markazida bo‘lib kelmoqda. Zamonaviy aksiologiya qadriyatlarning tabiatini har tomonlama, ya’ni falsafiy, sotsiologik, psixologik va madaniy tomonlardan tahlil qilmoqda, yangi kategoriyalarning shakllanishi va ularning tasniflanishiga alohida e’tibor qaratmoqda. Aksiologik kategoriyalar ierarxiyasida eng oliy, dastlabki qadriyatlar sifatida baxt, hayot, erkinlik, ezgulik, haqiqat, go‘zallik kabi universal tushunchalar turadi. Ushbu qadriyatlar jamiyat va inson ongida markaziy o‘rin tutadi, barcha boshqa kategoriyalar ular asosida rivojlanadi. Shu bilan birga, asosiy va hosila kategoriyalar esa, ana shu oliy qadriyatlarning amaliy va individual hayotda namoyon bo‘lishini, ularning konkret mazmun kasb etishini ta’minlaydi. Masalan, adolat kategoriyasi universal qadriyat sanalsa, tinchlik, huquq, tenglik, mehnat qadriyatlari asosiy va hosila kategoriyalardir. Aksiologik kategoriyalarni qamrab oluvchi nazariy va amaliy izlanishlar ularning mantiqiy strukturasi, o‘zaro aloqasi, jamiyat hayotidagi joyi va o‘rnini aniq belgilashga yordam beradi. Kategoriyalar o‘zida ijtimoiy qadriyatlar tizimini, uni tarkibiy qismlarini, tashkiliy-madaniy strukturasi mujassamlashtiradi. Kategoriyalar orqali insoniyat taraqqiyoti va jamiyat hayotida muhim o‘rin tutuvchi qadriyatlar o‘z ifodasini topadi. Qadriyatlar jamiyatning barcha jabhalarini qamrab olib, inson faoliyati hamda ongida muayyan e’tiqod, maqsad va harakatlar tizimini shakllantiradi [3].

Aksiologik kategoriyalar klassifikatsiyasi natijasida, insoniyat qadriyatlarni yanada mukammal va aniq tasavvur qila oladi. Bu jarayon, bir tomondan, qadriyatlarni falsafiy asosda aniqlash, ikkinchi tomondan esa, jamiyat va individdagi qadriyatlar tizimining o‘zaro bog‘liqligini chuqur tadqiq etishni taqozo etadi. Ilmiy izlanishlar shuni ko‘rsatadiki, har bir kategoriya o‘ziga xos semantik, sotsiokulturn, axloqiy va estetik yuklamaga ham ega

bo'ladi. Aksiologik kategoriyalarning asosiy vazifalaridan biri - qadriyatlar tizimini muvofiqlashtirish, barqarorlik va rivojlanishni ta'minlashdir. Kategoriyalar orqali inson va jamiyat hayotidagi asosiy qadriyatlar aniqlanadi, ularni rivojlantirishning ilmiy yo'nalishi belgilanadi. Bu esa, jamiyat taraqqiyotini yangi bosqichga olib chiqishda yordam beradi. Har bir davr uchun xarakterli bo'lgan qadriyatlar tizimi tuziladi, yangi tushunchalar, yangi kategoriyalar paydo bo'lishi orqali qadriyatlar tizimi mukammallashadi. Zamonaviy jamiyatda aksiologik kategoriyalarni tasniflash yangi bosqichga chiqdi, unda innovatsion qadriyatlar, ekologik, texnologik, axborot qadriyatlari ham o'z o'rniga ega bo'ldi. Aksiologik kategoriyalar klassifikatsiyasining ilmiy va amaliy ahamiyati juda keng. Bu jarayon ijtimoiy ong taraqqiyotini, ma'naviy-madaniy hayotning takomillashtirilishini, qadriyatlarning zamonaviy diskursda o'rganilishini ta'minlaydi. Kategoriyalarning tahlili zamon va makon o'zgarishlari fonida jamiyat va individuallikdagi qadriyatlar tizimini tubdan o'zgartirishga xizmat qiladi. Bu jarayon natijasida, qadriyatlar jamiyat taraqqiyotining barqaror, izchil va uyg'un rivojlanishini ta'minlaydi [4].

Xulosa:

Xulosa qilib aytganda, aksiologik kategoriyalar klassifikatsiyasi qadriyatlarni o'rganishda muhim vazifani bajaradi. Ular inson hayoti va jamiyat taraqqiyotining negizini tashkil etadi, barcha sohalarda qadriyatlarni tizimli, ilmiy va aniq tushunishga asos bo'lib xizmat qiladi. Aksiologik kategoriya nafaqat falsafiy, balki ijtimoiy, ahloqiy, sotsiokulturn va pedagogik ahamiyatga ham ega. Zamonaviy jamiyatda qadriyatlar tizimi doimiy taraqqiyot va yangilanish holatidadir. Kategoriyalar orqali qadriyatlarning shakllanishi, rivoji va tahlilini samaradli amalga oshirish imkoniyati yaratiladi. Shu tariqa, aksiologik kategoriyalar klassifikatsiyasi nafaqat nazariy, balki amaliy hayotda ham muhim rol o'ynaydi va zamonaviy jamiyat taraqqiyotini barqarorlashtirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Egamberdieva N. Madaniy-insonparvarlik yondashuv asosida talabalarni shaxsiy va kasbiy ijtimoiylashtirish nazariyasi va amaliyoti (pedagogika oliy ta'lim muassasalari misolida): ped. fan. dok. ... diss. – Toshkent, 2010. – 332 b.
2. Nazarov Q. Qadriyatlar falsafasi (Aksiologiya). – Toshkent: Faylasuflar milliy jamiyati nashriyoti, 2004. – 196 b.
3. Sharipov S. Aksiologiya asoslari. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2019. – 228 b.
4. Tegeler J., Märten R. Leitlinien für die Wertebildung von Kindern und Jugendlichen. – Bertelsmann Stiftung, 2017. – 85 p.
5. Xojieva M. Ta'lim jarayonida aksiologik tarbiyani tashkil etishning o'ziga xos xususiyatlari. – Toshkent: Pedagogik mahorat jurnali, 2021/1. – B. 74.
6. Yusubov D.A., Saitxodjaev X.B., Mavlyanov A.A. Falsafa. – Toshkent, 2012. – 237 b.
7. Zufarov M., Rasulov N. Falsafa asoslari. – Toshkent: O'zbekiston Milliy Universiteti nashriyoti, 2015. – 312 b.